

komunističku vlast nacionalisti su zamenili bezvlašćem. Autor ističe da je glavni problem kratkotrajne nacionalističke vlasti u Bosni i Hercegovini ležao u samoj prirodi nacionalizma. Proces odlučivanja bio je izmešten iz institucija sistema i dat međusobno sukobljenim nacionalističkim oligarhijama. Nedostatak demokratskih tradicija potvrđen je nepostojanjem demokratskih sredstava kontrole vladajućih stranaka.

Neizbežna posledica toga bila je podela teritorije. Međutim, pošto u većini regiona nije živela samo jedna etnička grupa, podela je bila komplikovana. Ta situacija nije mogla mirno da se razreši i rat je postao jedino rešenje. Ovo je bila opšte prihvaćena metoda za rešavanje teritorijalnih problema u jugoslovenskoj federaciji. Od izbijanja sukoba u Hrvatskoj, celokupna politika u Bosni i Hercegovini svela se na pripreme za rat.

Autor na kraju konstatuje da su neki centri otpora još uvek postojali u većim gradovima gde se kosmopolitska populacija, pošto je živela u etnički mešanoj sredini, odupirala zovu etničke politike. Ali, nacionalisti su preuzeli etnički mnogo homogeniju ruralnu Bosnu i Hercegovinu i počeli da je pripremaju za rat. To je bio kraj Jugoslavije, i budućnost Bosne i Hercegovine bila je zapečaćena. Vladajuće stranke na čelu društva i njihovi sledbenici u ruralnim područjima opredelili su se za nasilna sredstva. Porazom na izborima urbana srednja klasa izgubila je monopol na vlast i skoro sav uticaj. Prema tome, bilo je samo pitanje vremena kada će prevladati pristalice nasilja i početi rat.

Dušan BAJAGIĆ

Џорџ Л. Мос,
Историја расизма у Европи,
Београд, 2005, стр. 255

У издању *Службеног гласника*, објављена је на српском језику књига Џорџа Л. Моса *Историја расизма у Европи* (255 страна); назив оригинала на енглеском језику: *Towards the final solution, a history of European racism*, и назив оригинала на немачком језику: *Die geschichte des rassismus in Europa*. Књига је изашла крајем 2005. године у оквиру едиције „Европа–Балкан” *Службеног гласника*. Структура рада је изражена у три дела: Први део – „Извори” (стр. 7–82) са пет поглавља („Реалност и мит”; „Основе у 18 веку”; „Од науке до уметности – Рођење стереотипа”; „Нација, језик и историја”; „Од Гобиноа до Лапуџа”); Други део „Ширење” (стр. 83–183) са шест поглавља („Енглески допринос”; „Наука о раси”; „Тајна расе”; „Јевреји мит и контрамит”; „Инфицирано хришћанство”; „Успон националсоцијализма”); Трећи део „Реализација” (стр. 185–243) са четири поглавља („Рат и револуција”; „Од теорије до праксе”; „Расизам и масовно убијање”; „Отворени крај”).

Околност која је била заједничка свим практичарима расизма, свеједно да ли су истицали искључиво духовне силе или су покушавали да се послуже науком, јесте та да расистички митови нису само објашњавали прошлост и утицали њиховим следбеницима наду у будућност, већ су и формирањем разних стереотипа апстрактно претварали у конкретно. Расни стереотипи су, једноставним и непосредним путем, удахнули живот теорији. Још на самом почетку развоја европског расизма постављен је стереотип о лепоти и ружноћи, као основи естетике тог времена, тако да је делом човекова спољашност употребљена за

тумачење и вредновање његовог унутрашњег живота. У исто време се развијају и теорије о наследној супериорности беле расе у односу на друге расне типове укључујући и Јевреје (који у стварности припадају управо белој раси). Тај стереотип је остао непромењен од 18. века, све док га нацисти нису употребили као изговор за масовно убијање. Мушки хеленистички тип спрема тамнопутог и неуспелог зликовца, аријевац грчких пропорција спрема непропорционалног Јеврејина – тако је расизам постао визуелно устројство идеологија. Морамо признати да су и одређене владајуће и доста прихваћене социолошке и културолошке претпоставке и теорије тог времена ишле у прилог развоја расизма, попут Ламброзијеве хипотезе „рођеног криминалца” на основу физиономије личности. А пошто је визуелни елемент добио централно место у расистичким теоријама, људима није било тешко да разумеју главни правац те идеологије. Тај стереотип је остао непромењен – свеједно да ли расизам покушава преко антропологије или еугенике да успостави везу са науком, да се бави научним експериментима и посматрањем, или да смишља теорије о расним „супстанцама живота” које нису имале никакве везе са модерном науком. На пример, Адолф Хитлер је веровао да сва наука мора постати тајна и мистична.

Интересантно је да расизам није имао толико упориште код својих великих теоретичара или појединачних филозофа. Тамо где је расизам био повезан са личностима попут Гобина, Де Лапужа, Вајнингера или Вагнера, они или нису постали запажени ствараоци (Гобино и Де Лапуж) или, ако су то и постајали (Вајнингер и Вагнер), то могу захвалити другим темама или областима стварања (Вајнингер филозофским делима о жени и о генију, Вагнер у области музике). Расизам је црпео своју снагу у подржавању врлина средње класе у Европи током 19. века. Тако тесна веза коју неки мислиоци приписују односу са дарвинизмом, заснована је на грешци, јер расизам није био само варијанта социјалног дарвинизма него идеолошки резервоар који је преузимао врлине, представе о моралу и честитост епохе, да би с друге стране као дегенерисано осуђивао све оно што је одступало од идеалног типа „пристојног Немца”, или пак, „поштеносног Енглеца” (као и других идеализованих националних група већ према подручјима на којима се развијао).

Џорџ Мос је анализирао настанак и развој расизма у западној и средњој Европи, нарочито се задржавајући на најзначајнијим земљама ових простора. Тако се највише бавио Немачком и Аустријом од земаља средње Европе, односно развојем расизма у Енглеској и Француској од земаља западне Европе. Источна Европа је посматрана у општим цртама где су само фрагментарно дотицане Румунија, Русија, Мађарска и Пољска (на једном месту аутор помиње и период Независне Државе Хрватске и њен геноцидни режим). Иако је аутор у оквиру расизма посматрао различите облике ових сегрегационих група, највише се бавио односом европског расизма према црнцима и посебно према Јеврејима. Расизам је објективно постојао у свим наведеним земљама, али је у исто време постојала и јака антирасистичка струја у различитим слојевима становништва и политичким опцијама. Иако је у европској политичкој традицији расизам најекспониранiji у оквиру деснице, бележне су појаве расизма и у другим политичким опцијама, рачунајући чак и левицу па и комунисте. У западној Европи, највише Енглеској, расизам је везан за колонијална освајања и однос према „обојенима” – Индијцима, црнцима, Латиноамериканцима, Индијанцима. Малобројни при-

падници тих народа који су различitim поводима долазили да живе у Енглеској као својој метрополи, нису ни на који начин могли бити озбиљна сметња домаћем становништву (Енглезима). Тако се расизам према овим народима одражавао у оквиру стереотипа њихове мање вредности, као једно од оправдања управљању и располагању британским колонијалним царством на фактички свим меридијанима. Слично је било и у Француској и у већини других западноевропских земаља (земље Пиринејског полуострва и земље Бенелукса). Насупрот томе, земље немачког говорног подручја нису развијале посебно прекоморску експанзију, али су стварни додир са страним етничким телом на свом простору имале у оквиру бројне јеврејске националне мањине. Јевреји су знатним делом имали упориште у крупном капиталу тих земаља, те заузимали често значајно учешће у оквиру интелектуалне елите. Поред тога у Француској је национална припадност била везана за националну идеју, а много мање за расно или етничко порекло. У Шпанији и Португалији је претежно католичко хришћанство представљало главну националну везивну компоненту, док је то у немачким земљама било етничко и расно порекло аријевца. Насупрот аријевском типу су стајали Јевреји (неаријевци), страно етничко, а по расистима и друкчије расно становништво (семитско). Имовинска снага Јевреја, као и њихов висок утицај у оквиру елите немачких земаља изазивали су завист и фрустрацију махом широких маса средњег слоја становништва. Отуда се расизам у средњој, али и источној Европи највише манифестовао у односу на Јевреје којима су приписивани, у складу са расним и националним теоријама и стереотипима, различити облици сегрегације и потцењивачких хипотеза. Иако се одређени облик сегрегације према Јеврејима јавио и у неким периодима историје западне Европе, он се посебно развио управо на немачком говорном подручју, али и у источној Европи. Јевреји су често живели одвојено од осталог становништва (у гетима), али нису нападани и према њима је постојао одређени вид толеранције. Насупрот томе, у немачким земљама се после пораза у Првом светском рату и револуционарних превирања, кризи економије, јавила огромна фрустрација девастираног средњег слоја становништва, која је појавом националсоцијализма усмеравана према расним стереотипима, а своје дежурне жртве пронашла баш у Јеврејима. Управо у трећем делу књиге, под називом „Реализација”, указује се на покушај коначног обрачуна нацистичког режима са јеврејским становништвом у Немачкој током тридесетих година XX века. Хитлеров нацистички режим је управо у уништењу Јевреја на простору Немачке и читаве средње Европе (по могућности и у источној Европи, па и у Европи у целини) видео један од својих најважнијих циљева. Сам Хитлер се у реализацији тог циља руководио одређеним тактом и постепено је од 1933. до 1941. године сужавао права Јеврејима, док најзад у ратном вихору није прешао на њихову систематску и масовну физичку ликвидацију преко концентрационих логора. Саму ликвидацију и логорски систем су спроводиле специјалне СС јединице, а читав подухват се одликовао конспирацијом у односу на шире јавно мњење. Поразом нацистичког режима на крају Другог светског рата прекинут је и погром европских Јевреја, који је нажалост однео вишемилионске жртве и десетковао овај народ на тлу Европе. Успомена на холокауст је веома јака у целом свету и као таква гаранција је сузбијању нових појава антисемитизма, нарочито на тлу Европе. Међутим, на тај начин није поражен расизам у целини, по аутору чак ни на простору Европе. Стереотипи о „обојеним” народима, нарочито

црнцима и даље су живи, по Мосу, у оквиру културе европске цивилизације. „Без обзира што је послератни свет, шокиран масовним убијањем, склопио привремено примирје са антисемитизмом, ипак је црнац и даље остао предмет општих расних предрасуда које се нису много промениле од 18. века до данас” (цитат са стр. 242). Аутор у закључку рада апелује на доследност у даљем интелектуалном и научном демистификовању расизма, који поред свих критика и осуда, још увек опстаје у нововековној европској историји (истина на маргинама), паралелно са најпросвећенијим достигнућима. Мос напомиње да се у овој књизи није бавио феноменом изучавања историје европског антирасизма, који је постојао паралелно са расизмом и имао своје истакнуте теоретичаре и борце. Тако поред европског расизма, постоји и антирасистичка европска традиција.

Издање књиге Џорџа Л. Моса *Историја расизма у Европи* сматрамо интересантним како за научне и стручне раднике у области друштвених наука тако и за ширу читалачку публику.

Мр Драган ПЕТРОВИЋ

Ognen Bojadžiski,
Krleža i Makedonija. Fragmenti,
Prometej, Zagreb, 2005, str. 214

Pisanje biografija velikih i značajnih ljudi nosi sa sobom opasnost da autor olako sklizne u senku „opsednutosti veličinom”, a ako su u pitanju još i kontroverzne ličnosti u kompleksnim političkim epohama, onda je teret grča i psiholoških barijera još izvesniji. „Slučajne nužnosti” Krležinog života i dela ostajale su redovno van fokusa „krležologa”, kako je primetio autor ove izuzetno zanimljive i originalne knjige. Inače, Ognjen Bojadžiski je filolog po obrazovanju, a u Zagrebu je veći deo radnog veka proveo kao novinar, baveći se prevashodno manjinskom problematikom. Knjiga se sastoji iz tri celine i dodatka u okviru koga su publikovana *Tri Jojina pisma Ženki Lenčevoj*, kao i obiman tekst napomena sa integralnim verzijama nekoliko (neobjavljenih) Krležinih pisama iz Skoplja i Beograda. Glavno izвориšte ove građe, pored objavljenih Krležinih dela, bio je *Katalog rukopisne ostavštine Miroslava Krleže* Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Dominantni motiv prvog poglavlja knjige (*Lupusijada Balkanica*) je „cehovskopatrijarhalna osrednjost” ambijenta u kome je sazevao mladi Krleža. Njegov boravak na budimpeštanskoj vojnoj akademiji, tj. pokušaj da izgradi vojnu karijeru autor opisuje kao potpuni promašaj. „Nepromišljen” i „samouveren”, sa carskom stipendijom u džepu, Krleža očitо nije odoleo izazovima metropole. Njegov avanturistički duh ga je veoma brzo doveo u Srbiju maja 1912. uoči Kumanovske bitke („da ponudi svoje usluge Srbiji”), ali se brzo vratio na *Ludoviceum* gde je dobio najgore ocene. Bojadžiski slika nemir kadeta Krleže koji nakon Balkanskih ratova sluti raspad Monarhije i upušta se u „avanturu katarze” putujući iz Zagreba u Pariz, odakle brodom maja 1913. dolazi do Soluna. Pod nerazjašnjenim okolnostima je uhapšen u Skoplju kao špijun, ali ga je spasio anonimni artiljerijski major i poslao za Beograd. Sam Krleža kaže da je tada „duboko pogledao smrti u oči” ne objašnjavajući detalje ovog čudnog događaja. Tu, u „balkanskom kotlu”, Krleža se kao „izgubljeni vojnik i slomljeni bjegunac” sa gramatikom